

УДК 338.24.330

THE MODERN STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN AGRARIAN SPHERE**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В АГРАРНИЙ СФЕРІ****Fedulova I.V. / Федулова І.В.***d.e.s., prof. / д.е.н., проф.*

ORCID: 0000-0002-8802-137X

*Kyiv national university of trade and economics, Kyiv, 19, Kyoto str., 02156**Київський національний торговельно-економічний університет, Київ, вул. Кіото, 19, 02156***Mostenska T.L./ Мостенська Т.Л.***d.e.s., prof. / д.е.н., проф.*

ORCID: 0000-0002-2112-4745

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukrainehas, Kyiv, Henerala Rodimtseva**Str.19, 03041**Національний університет біоресурсів і природокористування, Київ, вул. Генерала**Родімцева, буд. 19, 03041*

Анотація. В роботі розглядаються результати аналізу стану розвитку малого підприємництва у сільському господарстві України. Визначено, що стабільний розвиток економічної системи України неможливий без урахування змін в малому аграрному секторі економіки. Частка продукції аграрного сектору в структурі ВВП України становить 12%. Малий аграрний бізнес займає вагомe місце в загальному обсязі реалізованої продукції у сільському господарстві (39%) і важливе значення у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Проведений аналіз дозволив узагальнити можливості та загрози функціонування малого аграрного бізнесу в сільському господарстві і окреслити основні напрями його подальшого розвитку.

Ключові слова: малий бізнес, сільське господарство, продовольча безпека.

Вступ. Розвиток сільських територій, рівень добробуту сільського населення значною мірою залежить від розвитку підприємницької активності та створення умов розвитку малого бізнесу. Вивчення теорії та практики функціонування малих сільськогосподарських підприємств в Україні дозволяє визначити основні проблеми, що гальмують розвиток малого і середнього бізнесу, розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності таких підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід впровадження ефективного механізму функціонування малого підприємництва висвітлено в працях багатьох науковців. Так, Bartoš, P., Rahman, A., Horák, J., Jáčová, H. [1] висвітлили питання сприйняття ролі держави власниками малого бізнесу в Чеській Республіці залежно від рівня освіти підприємців. Samitowska, W. [2] визначили найбільш вагомi перешкоди в управлінні бізнесом, з якими стикаються підприємці малого бізнесу у Польщі. Серед чинників впливу на розвиток малого підприємництва було визначено вирішальну роль держави та місцевого самоврядування. Дослідження Civelek, M., Ključnikov, A., Dobrovič, J., Hudáková, M. [3] показало, що в сегменті малого та середнього бізнесу найбільш важливим є визначення якісних і кількісних характеристик бізнес-середовища на рівні держави загалом і окремих регіонів.

Питання фінансування та субсидіювання домашніх господарств присвячена праця J. Kulawik, R. Plonka, D. Osuch [4, P.98-125].

Питаннями дослідження стану розвитку малого підприємництва в Україні займалися такі науковці, як Георгіаді Г. [5], Мелень О.В., Абрамова О.В. [6], Корогод І. [7, P. 11-27.], Табінський В.А., Телятник В.М., Сімон А.П. [8], Яворська Т.І. [9] і Гальцова О.Л. розглядали стан та перспективи розвитку малого бізнесу в аграрному секторі України [10]. В їх дослідженнях визначені основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в Україні. Ці дослідження узагальнили існуючий в Україні стан державного регулювання малого підприємництва та висвітлили окремі питання можливості використання зарубіжного досвіду в українських реаліях.

Проте теоретичні та практичні рекомендації, щодо можливості розвитку малих сільськогосподарських підприємств в Україні потребують деталізації до рівня теоретико-методичних розробок, що мають бути спрямовані на планування конкретних заходів щодо підтримки, вмотивованості, розвитку, інвестиційно-інноваційної активності малого бізнесу в Україні із визначенням їх пріоритетності.

Виклад основного матеріалу.

1. Стан розвитку малого підприємництва в аграрному бізнесі України

Сільське господарство є однією із сфер ринкової економіки, де малий бізнес є домінуючим, а його розвиток розглядається як шлях формування конкурентного середовища. Стабільний розвиток економічної системи України неможливий без урахування змін в малому секторі економіки. Сьогодні існує декілька соціально-економічних проблем, що стоять перед нашою державою: наповнення ринку товарами та послугами, які хоче бачити споживач, створення нових робочих місць, формування ефективного конкурентного середовища, наповнення бюджету і стабільний розвиток економіки. Вирішення всіх цих проблем може, якщо не повністю, то частково, забезпечити сприяння розвитку малого підприємництва. Досвід більшості розвинених країн світу переконливо доводить необхідність існування та забезпечення ефективної діяльності малого підприємництва.

Ефективне функціонування малих форм виробництва в певних умовах господарювання визначається їх перевагами у порівнянні з великим виробництвом: близькість до місцевих ринків і більш гнучке пристосування до запитів споживачів; виробництво продукції малими партіями, що не вигідно великим підприємствам; виключення зайвих ланок управління тощо. Розвитку малого виробництва сприяють диференціація та індивідуалізація попиту, які сьогодні мають вирішальне значення в сфері виробничого та особистого споживання.

У 2011 р. Верховною Радою ухвалено Закон «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», в якому наводиться визначення понять «суб'єкти малого підприємництва», «суб'єкти мікропідприємництва», «суб'єкти середнього підприємництва». Зокрема, суб'єктами мікропідприємництва вважаються фізичні або юридичні особи, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб, обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 2 млн. євро. До суб'єктів малого підприємництва відносять

фізичних чи юридичних осіб, у яких середньооблікова чисельність працюючих за календарний рік не перевищує 50 осіб, а обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 10 млн. євро [11].

У ринковій економіці малий бізнес виконує низку життєво важливих функцій, він відіграє особливу роль у розвитку торгівлі, сфери послуг, громадського харчування, виробництва товарів широкого вжитку; сприяє формуванню конкуренції та протистоїть монополістичним тенденціям; створює значну частку товарів в економіці; вирішує проблеми зайнятості; задовольняє специфічні потреби споживачів, формує індивідуальний попит; робить значний внесок у науково-технічний прогрес; забезпечує базу для становлення середніх та великих підприємств у майбутньому; пом'якшує економічні кризи; підтримує соціальну та політичну стабільність, утверджує демократизм у бізнесі тощо.

Особливо важливим є розвиток малого бізнесу в сільському господарстві, оскільки він сприяє вирішенню не лише економічних, а й соціальних проблем, пов'язаних із розвитком сільських територій, забезпеченням зайнятості сільського населення, уповільнення темпів урбанізації в країні тощо.

В Україні у 2016 р. налічувалося понад 1,8 млн. суб'єктів малого і середнього бізнесу попри негативну тенденцію до зменшення. У аграрному секторі налічувалося 44978 малих і середніх підприємств, що становило 31,5% від загальної кількості малих і середніх підприємств в Україні (у 2010 р. 29,6%). Мікропідприємства в аграрному секторі у 2016 р. складали 15,1% загальної кількості мікропідприємств України. Частка всіх малих підприємств в Україні у 2016 р. становила – 95% від загальної кількості підприємств-юридичних осіб [12].

Структура підприємств за їх розмірами в аграрному секторі України за 2010–2016 рр. наведена на табл. 1. Якщо у 2010 р. частка малих підприємств в аграрному секторі України становила 93,2%, то у 2016 р. – 94,4%. За статистичними даними 83,2% всіх малих підприємств аграрного сектору у 2016 р. функціонували як мікропідприємства.

Таблиця 1

Частка підприємств різних розмірів аграрного сектору України, у % до підсумку

Роки	Розмір підприємств			
	великі	середні	малі	з них мікропідприємства
2010	84,8	8,4	6,8	0
2011	79,4	12,7	7,9	0
2012	82,1	11,2	6,6	0,1
2013	83,2	10,9	5,8	0,1
2014	83,5	10,8	5,6	0,1
2015	83,9	10,6	5,4	0,1
2016	83,2	11,2	5,6	0

Джерело: розраховано за [12]

Дані за 2010-2016 рр. свідчать про негативні тенденції у розвитку малих суб'єктів підприємницької діяльності в країні (табл.2). Так, кількість великих підприємств в аграрному секторі за досліджуваний період зростала щорічно в середньому на 1 підприємство (або на 9%); середніх – зменшувалась на 157 (або

4,5%). В той же час кількість малих підприємств скорочувалась щорічно на 789 одиниць (або на 1,7%), кількість мікропідприємств зменшувалась щорічно на 919 одиниць (або 2,1%).

За десять досліджуваних років загальна кількість малих підприємств в Україні зменшилась на 10%, у тому числі мікропідприємств – на 12,8%.

Таблиця 2

Динаміка кількості різних за розміром підприємств за видом економічної діяльності в аграрному секторі України за 2010–2016 рр.

Роки	Розмір підприємств			
	Великі	Середні	Малі	З них мікропідприємства
2010	13	3440	47213	42972
2011	16	3274	38387	33081
2012	26	3143	44487	39103
2013	27	2915	46906	41495
2014	28	2595	43389	38430
2015	29	2533	44182	39237
2016	20	2501	42477	37457
Середньорічний абсолютний приріст / зменшення	1	-157	-789	-919
Середньорічний темп приросту / зменшення, %	9,0	-4,5	-1,7	-2,1
Темп приросту базисний (2016 / 2010), %	53,8	-27,3	-10,0	-12,8
Темп зростання базисний (2016 / 2010), %	153,8	72,7	90,0	87,2

Джерело: розраховано за [12].

Малий бізнес відіграє важливу роль у розвитку економіки багатьох країн. Понад 50% сукупної кількості робочих місць у більшості розвинутих країн світу припадає саме на малий та середній бізнес. Їх внесок у ВВП становить понад 50%. Додана вартість підприємств малого і середнього бізнесу в Україні у 2016 становила 60,1%. Водночас є певна відмінність України від країн ЄС у розподілі доданої вартості за розмірами підприємств. Так, в ЄС мікропідприємства виробляють понад 20% доданої вартості, а малі та середні – близько 18%. В Україні ж основну частину доданої вартості (43,4%) формують середні підприємства. На малі припадає 16,7%, а на мікропідприємства – лише 5,4%, що свідчить про низьку ефективність роботи мікропідприємств [12].

Малому бізнесу належить провідна роль у побудові ринкового господарства та підвищенні рівня життя населення, забезпеченні структурної перебудови економіки, розвитку обслуговуючих галузей, поповненні ринку праці робочими місцями. Важливе завдання малого підприємництва – це зайнятість населення, що в свою чергу впливає на рівень доходів, купівельну спроможність і рівень задоволення від праці. Держава має стимулювати мале підприємництво до розвитку і забезпечувати сприятливі умови

господарювання. Малий і середній бізнес відіграють значну роль у забезпеченні зайнятості та створенні нових робочих місць.

В Україні на одному великому підприємстві в 2016 р. було зайнято в середньому 4143 осіб, на середньому – 179, на малому – 89, а на мікропідприємстві – 11 чол. За останні 7 років ця тенденція суттєво не змінилась. Результати проведеного аналізу показали, що частка зайнятих працівників в їх загальній кількості у 2016 р. на малих підприємствах становила 47,8 % (у 2010 р. – 46%), середніх – 32,7 % (у 2010 р. – 31,7%) і великих – 19,6 % (у 2010 р. – 22,3%) [12].

В структурі зайнятих працівників за розмірами підприємств в аграрному секторі в Україні у 2017 рр. частка малих і мікропідприємств становила 38,7% (у 2010 р. – 28,6%). Таким чином, найбільша частка зайнятих у аграрному секторі працює в середньому бізнесі – 56,6% у 2017 р. (67,1% у 2010 р.) табл.3.

Так, на сільськогосподарських малих підприємствах кількість зайнятих працівників становила 13,6% загальної кількості зайнятих працівників в Україні в малому бізнесі. На мікропідприємствах в аграрному секторі працює 15% всіх зайнятих працівників на мікропідприємствах.

Таблиця 3

Структура зайнятих працівників за розмірами підприємств в аграрному секторі в Україні за 2010–2017 рр., %

Роки	Розмір підприємств			
	Великі	Середні	Малі	З них мікропідприємства
2010	4,3	67,1	15,4	13,2
2011	5,5	66,8	18,2	9,5
2012	6,2	62,8	19,6	11,4
2013	5,7	59,6	21,3	13,4
2014	7,4	57,9	19,0	15,7
2015	8,1	57,9	19,1	14,9
2016	6,2	58,4	19,7	15,7
2017	4,7	56,6	21,1	17,6

Джерело: розраховано за [12]

Середня кількість зайнятих працівників на одному малому підприємстві за період 2010-2016 рр. в Україні не змінювалась і становила 5 осіб, на мікропідприємстві – 2 особи, виняток складають 2014 та 2016 рр, коли середня кількість зайнятих на мікропідприємствах склала 3 особи. Щодо середньої кількості працюючих на великих підприємствах, то вона скорочувалась до 2014 р. і у 2014 р. склала 1664 особи проти 2531 у 2010 р. (темпи падіння 65,8%), проте, починаючи з 2015 р. середня кількість зайнятих почала зростати на великих підприємствах і у 2016 р. сягнула 1905 осіб. Якщо врахувати те, що до малих підприємств відносять підприємства, чисельність яких не перевищує 50 осіб, то українські реалії говорять про те, що в аграрному секторі малі підприємства дуже дрібні, порівняно із критеріями їх визначення.

Статистичні дані свідчать, що на середніх і малих підприємствах України

працює близько 80% від загальної кількості зайнятих в економіці. Проте оплата праці на різних за розміром підприємствах дуже різниться. Якщо на великих підприємствах середньомісячна заробітна плата на одного зайнятого у 2016 р. становила більше 7,5 тис. грн, то на середніх підприємствах – 5 тис. грн, на малих – тільки 1,239 тис. грн, а на мікропідприємствах взагалі – 513,1 грн. [Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва 2016: статистичний збірник. - К.: Державна служба статистики України, 2017. – 598 с.]. Пояснити це можна, зокрема, тим, що на великих підприємствах заробітну плату платять офіційно, а на середніх і малих – здебільшого «в конверті», хоча реальна зарплата на малих і середніх підприємствах може бути і нижчою.

Важливе значення малий бізнес відіграє у створенні умов для самозайнятості населення. Світовий досвід переконує, що самозайнятість, як спосіб працевлаштування, має найнижчу капіталоємність та найвищу соціальну ефективність.

Досвід зарубіжних країн із розвинутою ринковою економікою свідчить, що малий бізнес оперативно реагує на зміни споживчого попиту, добре пристосовується до обмежених ринків, надає економіці потрібної гнучкості, характеризується високою швидкістю обігу авансованого капіталу, робить внесок у формування конкурентного середовища, надає робочі місця мільйонам громадян, простий у формуванні та управлінні, швидко реагує на нові можливості, оскільки є мобільним у прийнятті рішень під впливом кон'юнктури ринку, потребує порівняно невеликого стартового капіталу, має державні пільги.

На малий і середній бізнес в аграрному секторі економіки у 2017 р. припадало 91,4% обсягів реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств (88,3% у 2010 р.) (табл. 4). При цьому малі підприємства у 2017 р. виробляли 40% всього обсягу реалізованої продукції сільського господарства, у тому числі мікропідприємства – 11,9%. Малий бізнес в аграрному секторі виробляв 12,2% продукції загального обсягу реалізованої продукції, виробленої малим бізнесом в Україні в 2016 р. (великий – 2,2%; середній – 7,7%).

Таблиця 4

Структура реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами в аграрному секторі України за 2010–2017 рр., %

Роки	Розмір підприємств			
	Великі	Середні	Малі	З них мікропідприємства
2010	11,7	65,6	12,7	10
2011	9,9	62,3	19,1	8,7
2012	12,0	57,8	21,3	9,0
2013	14,6	55,1	21,3	9,0
2014	14,8	54,7	21,5	9,0
2015	16,9	50,6	23,1	9,4
2016	13,1	51,2	24,4	27,1
2017	8,6	52,4	27,1	11,9

Джерело: розраховано за [12].

Структура продукції сільського господарства за категоріями господарств в рослинництві та тваринництві дещо різниться. Так, в рослинництві у 2017 р. господарствами населення вироблялося 39,5% продукції, сільськогосподарськими підприємствами – 60,5% (у 2000 р. цей показник був на рівні 50,7% і 49,5%, відповідно). Такі зміни обумовлені процесами інтеграції у рослинництві, що створює передумови впровадження сучасних технологій вирощування і збирання зернових, полегшення виходу на міжнародні ринки, збільшення експорту тощо.

У тваринництві у 2017 р. господарствами населення вироблялося 54,2% продукції, сільськогосподарськими підприємствами – 45,8%, у 2000 р. це становило 79% і 21%, відповідно (табл. 5). Цьому сприяла державна підтримка розвитку тваринництва і особливо фермерських господарств. Так, тільки для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018 рік передбачена державна підтримка у розмірі 1 млрд. грн.

Таблиця 5

Структура продукції сільського господарства за категоріями господарств в рослинництві (а) і тваринництві (б) в Україні за 2000-2017 рр.,%

Роки	Рослинництво		тваринництво	
	сільськогосподарські підприємства	домашні господарства	сільськогосподарські підприємства	домашні господарства
2000	49,3	50,7	21,0	79,0
2005	48,6	51,4	26,2	73,8
2010	53,6	46,4	38,8	61,2
2014	59,4	40,6	45,5	54,5
2015	59,1	40,9	45,5	54,5
2016	61,3	38,7	45,6	54,4
2017	60,5	39,5	45,8	54,2

Джерело: [13].

Частка домогосподарств, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, у загальному обсязі її виробництва у розвинутих країнах світу незначна, з огляду на це вони значною мірою не впливають на стан агропродовольчого ринку. Натомість в Україні, при поступовому зменшенні, їх частка залишається вагомою і вони здійснюють суттєвий вплив на обсяги пропозиції сільськогосподарської продукції.

Розподіл сільськогосподарських господарств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність за розміром сільськогосподарських угідь показує, що найбільша кількість господарств – 31% здійснюють діяльність на площах від 20 до 50 га. (табл. 6). Проте 20% загальної кількості господарств мали сільськогосподарські угіддя понад 100 га і займали 82,9% загальної площі сільськогосподарських угідь у 2017 р. (табл.).

Частка фермерських господарств у загальній структурі виробництва сільськогосподарської продукції у рослинництві становила у 2017 р. лише 11,3%, а в тваринництві – 2%. Це свідчить про існування проблеми становлення фермерства в Україні.

Таблиця 6

Розподіл сільськогосподарських господарств за площею угідь на 01.11.2017 р.

Розмір сільськогосподарських угідь, га	Частка у загальній кількості підприємств	Частка у загальній площі сільськогосподарських земель
Більше, ніж 4000	0,2	7,9
3000,1 – 4000,0	0,1	3,5
2000,1 – 3000,0	0,5	8,7
1000,1 – 2000,0	1,9	19,5
500,1 – 1000,0	3,5	18,3
100,1 – 500,0	14,5	19,5
50,1 – 100,0	12,2	6,5
20,1 – 50,0	31,0	8,8
10,1 – 50,0	1,2	10,6
5,1 – 10,0	0,4	7,0
3,1 – 5,0	0,1	4,5
1,1 – 3,0	0,1	3,7
Менше ніж 1,0	0	0,4

Джерело: [13].

Останнім часом в Україні відбуваються кризові явища, які характеризуються, в першу чергу, інфляційними процесами і коливаннями гривні, внаслідок цього важливо проаналізувати результативність діяльності підприємств як у гривнях, так і в доларовому еквіваленті у розрахунку на одне підприємство. Це дозволить визначити реальну тенденцію загального вартісного показника. Обсяг реалізованої продукції, що приходить на одне мале підприємство в аграрному бізнесі у 2016 р. становив в середньому 132,7 тис. доларів США, що у 24 рази менше ніж на одне середнє. На одне мікропідприємство у 2016 р. припадає 47,6 тис. доларів США, що утричі менше ніж на одне мале підприємство.

За досліджуваний період також потрібно відмітити позитивну тенденцію в обсягах реалізованої продукції на одне аграрне підприємство у малому і середньому бізнесі. Обсяг реалізованої продукції на одному середньому аграрному підприємстві за період 2010-2016 рр. зростав у середньому щорічно на 139 тис. доларів США, на одному малому підприємстві – на 12 і на одному мікропідприємстві – на 3 тис. доларів США (табл. 7). В цілому за весь досліджуваний період обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на одному середньому аграрному підприємстві виріс на 34,6%, на одному малому у 2,2 рази, а на мікропідприємстві на 62,5%. За цей ж період аналогічний показник на великому підприємстві знизився на 8,2%. Тож малий бізнес зростає більш високими темпами і, не зважаючи на його поки що незначний внесок у зростання економічного розвитку країни, має вирішальне значення для її соціального розвитку.

Динаміка обсягів реалізації продукції за їх розмірами в аграрному секторі України за 2010–2017 рр. засвідчує, що протягом всього періоду, що аналізується, спостерігалися тенденції і зростання, і спаду. При цьому найвищі темпи зростання продемонстрували у аграрному бізнесі малі підприємства (у 2,3 рази) і мікропідприємства (на 62,1%). Це свідчить про активізацію діяльності малим бізнесом у сільському господарстві та можливості подальшого зростання при

Таблиця 7

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на одне підприємство за їх розмірами в аграрному секторі України за 2010–2016 рр.

Роки	Темпи росту ВВП, % до 2010 р.	Підприємства за розміром							
		великі		середні		малі разом		із них мікропідприємства	
		тис. дол. США	у % до 2010	тис. дол. США	у % до 2010	тис. дол. США	у % до 2010	тис. дол. США	у % до 2010
2010	100	113068,3	100	2401,3	120,1	60,5	155,3	29,3	109,8
2011	119,6	98470,4	107,2	3030,9	142,4	115,6	215,3	41,8	148,5
2012	128,9	93726,3	165,8	3741,8	134,6	138,3	213,9	47,8	143,6
2013	134,4	108616,3	199,5	3813,4	119,2	130,3	192,3	43,5	128,9
2014	96,6	94898,1	180,8	3794,4	101,5	126,6	88,9	42,2	123,9
2015	66,4	96630,1	190,6	3311,1	188,9	122,1	97,3	39,7	141,7
2016	68,4	103778,7	141,2	3232,9	97,9	132,7	233,6	47,6	162,1
Середньорічні показники:									
абсолютних змін +,-		-1548	x	139	x	12	x	3	x
темпів приросту, %		-1,4	x	5,8	x	19,9	x	10,4	x

Джерело: розраховано за [12].

наявності інструментів стимулювання та підтримки його розвитку. Цікаво, що зростання обсягів реалізації продукції на малих аграрних підприємствах відбулось не зважаючи на загальну негативну тенденцію розвитку країни, що проявляється у зниженні ВВП за цей період на 17,8%.

Важливим є також визначення наскільки ефективним є малий бізнес. Для малого аграрного бізнесу існує проблема нестачі фінансових ресурсів, що робить іноді неможливим використання ними інноваційних технологій і сучасної прогресивної сільськогосподарської техніки.

Співвідношення прибуткових і збиткових підприємств в аграрному бізнесі України показало, що немає суттєвої різниці між підприємствами різних розмірів. Так, питома вага прибуткових аграрних підприємств в середньому бізнесі у 2017 р. становила 88,4%, в малому – 86,1, серед мікропідприємств – 86%, великих підприємств – 88,9% (табл. 8). У порівнянні із 2010 р., частка прибуткових підприємств зросла по підприємствах всіх розмірів. Але все найбільше зростання продемонстрували малі підприємства – на 20,3 відс. пункти та мікропідприємства – на 23,1 відс. пункти.

У 2015 р. спостерігалось зростання операційної рентабельності підприємств всіх розмірів, однак у 2016 р. значення цього показника знизилось, проте цей показник перевищує значення 2010-2014 рр. Так, найвищий рівень

Таблиця 8

Фінансові результати до оподаткування підприємств за їх розмірами в аграрному секторі України за 2010–2017 рр., % до загальної кількості підприємств

Роки	Великі		Середні		Малі		з них мікропідприємства	
	Одержали прибуток	Одержали збиток	Одержали прибуток	Одержали збиток	Одержали прибуток	Одержали збиток	Одержали прибуток	Одержали збиток
2010	76,9	23,1	83,8	16,2	65,8	34,2	62,9	37,1
2011	94,1	5,9	86,6	13,4	82,7	17,3	82,8	17,2
2012	96,2	3,8	81	19	78,1	21,9	78,3	21,7
2013	85,2	14,8	76,9	23,1	80,1	19,9	80,7	19,3
2014	78,6	21,4	84,9	15,1	84,2	15,8	84,3	15,7
2015	82,8	17,2	91,6	8,4	88,3	11,7	88,1	11,9
2016	100	0	89,7	10,3	87,7	12,3	87,4	12,6
2017	88,9	11,1	88,4	11,6	86,1	13,9	86	14

Джерело: [12].

операційної рентабельності у 2016 р. був на малих аграрних і мікропідприємствах 37,2% і 33%, відповідно (табл. 9). За період 2010-2015 рр. найвища операційна рентабельність була на великих підприємствах. Операційна рентабельність малих аграрних підприємств зростала хвилеподібно, але за досліджуваний період зросла більше, ніж удвічі – з 17,9% у 2010 р. до 37,2% у 2016 р.

Таблиця 9

Рентабельність операційної діяльності підприємств за їх розмірами в аграрному секторі України за 2010–2016 рр., %

Роки	Розмір підприємств			
	Великі	Середні	Малі	з них мікропідприємства
2010	29,8	23,2	17,9	10,2
2011	30,6	21,0	25,9	23,6
2012	29,7	19,6	22,7	19,4
2013	20,0	8,4	12,9	13,0
2014	23,8	20,8	18,5	14,4
2015	54,3	37,8	41,4	36,2
2016	29,3	30,4	37,2	33,0

Джерело: [12].

Дані за 2010-2016 рр. свідчать про позитивну динаміку продуктивності праці малих і середніх підприємств в аграрному секторі України (табл.10). Так, продуктивність праці великих підприємств за досліджуваний період зменшувалась щорічно в середньому на 118,8 дол. США на одну особу (або на 3,5%). Продуктивність праці на середніх підприємства зростала щорічно в середньому на 0,72 дол. США на одну особу (15,6%), на малих підприємствах – на 0,06 дол.

США на одну особу (20,3%), на мікропідприємствах – на 0,03 долари на одну особу (11,9%).

Загалом за досліджуваний період 2010-2016 рр. продуктивність праці на малих підприємствах зросла на 93,3%, а на мікропідприємствах – на 71,1%, хоча при цьому рівень продуктивності праці залишається порівняно низьким, що є свідченням високого рівня трудомісткості процесів.

Таблиця 10

Продуктивність праці за розмірами підприємств в аграрному секторі України за 2010–2016 рр., доларів на одну особу

Роки	Підприємства			
	великі	середні	малі	з них мікропідприємства
2010	3436,726	4,658	0,275	0,288
2011	2492,920	6,348	0,585	0,612
2012	2106,208	8,369	0,627	0,590
2013	2799,390	9,308	0,546	0,472
2014	2036,440	10,421	0,580	0,428
2015	2000,623	9,570	0,601	0,447
2016	2723,851	9,005	0,611	0,493
Середньорічний абсолютний приріст / зменшення	-118,81	0,72	0,06	0,03
Середньорічний темп приросту / зменшення, %	-3,5	15,6	20,3	11,9
Темп приросту базисний (2016 / 2010), %	-20,7	93,3	122,0	71,1

Джерело: розраховано за [12].

Розміри підприємств залежать від специфіки галузі та технологічних особливостей здійснення діяльності. Є галузі, які пов'язані з високою капіталоемністю та значними обсягами виробництва, і галузі, для яких не потрібні підприємства великих розмірів, а навпаки, саме малі підприємства є найбільш ефективними. Фермери традиційно спеціалізуються на «нішевих» високомаржинальних видах діяльності, які складно піддаються механізації. Садівництво, вирощування ягід, виробництво екологічно чистої продукції передбачають високий рівень використання ручної праці. Тому ці види діяльності є найбільш привабливими для малого бізнесу.

2. Перспективи розвитку малого бізнесу у сільському господарстві: переваги і проблеми

Підприємства малого бізнесу, частка яких в аграрному секторі України становить 94,4 %, забезпечують 39% обсягів реалізації сільськогосподарської продукції, 38,7% загальної кількості зайнятих працівників. Їх успішний розвиток є запорукою формування середнього класу і передумовою забезпечення соціальної стабільності у суспільстві.

Опитування представників малого та середнього бізнесу в аграрній сфері, яке проводилось в рамках Програми USAID "Лідерство в економічному управлінні" показало, що серед чинників, які негативно впливали на розвиток аграрного

бізнесу протягом 2016 року, найчастіше згадувалася високі ставки податків (47% опитаних), на другому місці – нестабільна політична ситуація (на неї вказали 44% респондентів). На обтяжливе податкове адміністрування скаржилося 40% представників малого бізнесу; на низьку доступність кредитів – 30%, на недостатню кількість замовлень та низький попит на продукцію – 30%, на високі ставки кредитів в якості перешкоди вказали 28% опитаних, на часті зміни економічного законодавства – 27%. Високий регуляторний тиск (нечітке законодавство, перевірки, бюрократичність процедур) і проблеми ліквідності/нестачі оборотних коштів, відповідно, визначили 26% і 24% опитаних

Аналізуючи відповіді респондентів щодо необхідних змін, можна зробити висновок, що представники малого і середнього бізнесу переважно очікують від держави не стільки прямої фінансової підтримки, скільки створення сприятливих умов для розвитку (77% опитаних). Серед необхідних заходів покращення клімату господарювання представники бізнесу часто називають дерегуляцію та спрощення податкового адміністрування (більше 80% респондентів). Крім того, для 78% респондентів актуальним є створення єдиного інформаційного ресурсу, на якому можна дізнатися щодо умов ведення бізнесу і змін у законодавстві. Важливою також визначили підтримку рівних умов ведення бізнесу для всіх суб'єктів бізнесу незалежно від виду діяльності (74% опитаних). Більшість респондентів (67% опитаних) вважають за необхідне здійснити реформування податкової служби та забезпечити перетворення її у сервісну службу для платників податків, а 65% очікують переведення адміністративних послуг в електронний формат [14].

Фермерство – це не просто один із видів підприємництва, не просто малий бізнес, це іще і спосіб життя, певна культура, яка має глибоке коріння, і в силу своєї специфіки може стати основою соціального і економічного устрою сільських територій.

Державна програма розвитку фермерства в Україні, що затверджена у 2018 р., спрямована на розвиток малого і середнього бізнесу в селах, створення нових робочих місць, загальний розвиток сільських територій. Реалізація програми прогнозує можливість протягом трьох років збільшити кількість робочих місць в селі більше ніж у п'ять разів.

На підтримку аграрного сектору у 2018 році передбачено 6,3 млрд. грн. Із них 4 млрд. грн. буде спрямовано на тваринництво, 1 млрд. грн. – на підтримку фермерства, що на 100% більше ніж у попередньому році. Це фінансування можна назвати рекордним і важливим є те, що воно концентроване на найбільш проблемних галузях. Цифра в 1 млрд. грн. означає, що на кожне фермерське господарство припадає в середньому по майже \$1000. Проте в цьому разі підтримка не буде ефективною. Потрібні пріоритети і бачення, які напроми бажано підтримати.

Ці гроші будуть спрямовані на здешевлення кредитних ставок (1,5 облікової ставки НБУ), закупівлю доїльних апаратів, пряму дотацію на кожен гектар оброблюваної площі сімейним фермерським господарствам, додаткову знижку при купівлі вітчизняної сільгосптехніки, компенсацію вартості насіння та оплату консультаційних послуг.

Найбільшої популярності набула програма здешевлення сільгосптехніки

вітчизняного виробництва, згідно з якою фермери можуть отримати 15% додаткової компенсації на додачу до загальногалузевих 25%. Станом на 6 липня 2018 р. цією програмою скористалися 1130 аграрних підприємств, з них фермерських господарств – 795 (близько 70%).

У зв'язку із тим, що уряд перейшов до трирічного бюджетного планування, можна передбачити, що на найближчі 3 роки рівень підтримки розвитку фермерства буде зберігатися на рівні не нижче, ніж у 2018 році.

Три роки стабільної і прогнозованої підтримки – це дуже значний чинник розвитку галузі, що має дати позитивний ефект. Ключові індикатори ефективності – збільшення робочих місць до 0,5 млн. (у 2017 р. 0,1 млн.) і збільшення питомої ваги продукції, яку виробляють фермерські господарства, у ВВП.

Значна частина коштів буде спрямована на підтримку фермерів через підтримку кооперації. Це стосується в основному сегментів переробки продукції. Досвід європейських країн свідчить, що невеликому сільгоспвиробнику без об'єднання з іншими фермерами досягти навіть середньої по галузі ефективності дуже складно.

Висновки. Підтримка фермерів державою спрямована на отримання ефекту у вигляді відродження села. Якщо у кожному селі буде 3-5 фермерських господарств, що створюватимуть робочі місця, будуть залучати членів своїх родин до роботи в сільському господарстві, то такі села будуть соціально стабільними, будуть мати потенціал розвитку та зміни існуючих негативних тенденцій, що зараз існують і в демографії, і в економіці.

Також важливо здійснювати моніторинг технічного стану основних засобів фермерських господарств, підвищення продуктивності, розширення площ під «нішевіми» культурами і органічним виробництвом, збільшення кількості фермерських господарств, у тому числі шляхом переходу господарств населення у цей статус.

Сільськогосподарське виробництво не повинно бути моноформатним, агрохолдинги і фермери повинні бути представлені на ринку виробництва сільськогосподарської продукції. Потенціал крупних сільськогосподарських підприємств також повинен реалізуватися.

Потужний агросектор – запорука власної продовольчої безпеки, утримання лідируючих позицій у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією. Частка продукції аграрного сектору в структурі ВВП України становить 12%. І цей показник постійно збільшується. У 2017 р. великий бізнес забезпечив 40% валютних надходжень. Таким чином, майже кожен другий долар експортних надходжень в Україні – це надбання агросектору.

Можливості та загрози функціонування малого і великого бізнесу в сільському господарстві узагальнено у табл. 11.

У сучасних умовах малий бізнес має певні особливості, пов'язані як з розміром, так і тим, що до його основних суб'єктів у галузі належать різні організаційні форми господарювання: особисті селянські та фермерські господарства, фізичні особи-підприємці. У сільському господарстві України постає об'єктивна необхідність ведення всіх видів бізнесу – малого, середнього і великого. Менталітет селянина, властивий українцям, частково був втрачений

Таблиця 11

Можливості і загрози функціонування малого і великого бізнесу у сільському господарстві

Малий бізнес	Великий бізнес
ПЕРЕВАГИ	
<p>Сприяють формуванню конкуренції; Швидкість реакції на вимоги ринку і задоволення виникаючого попиту; Задоволення потреб особливого споживача в органічній продукції; Менший за розмірами стартовий капітал; Можливість маневрувати ресурсами; Робота в сегментах, які з різних причин не вигідні великим підприємствам; Можливість виробництва продукції малими партіями; Створення нових робочих місць; Наповнення бюджету і стабільний розвиток економіки; Близькість до місцевих ринків і краще використання їх ресурсів; Експериментатори для великих фірм; Насичення ринку товарами і послугами, формування індивідуального попиту; Пом'якшення економічних криз; Простий у формуванні та управлінні; Розвиток сільських територій; Відродження села; Уповільнення негативних демографічних тенденцій</p>	<p>Лідуючі позиції в світовій торгівлі; Високий експортний потенціал; Висока продуктивність праці; Використання сучасних інноваційних технологій; Використання високопродуктивної техніки; Низькі витрати на виробництво і можливість встановлювати більш низькі ціни на продукцію; Значний внесок у створення доданої вартості країни; Створення робочих місць; Наповнення бюджету і стабільний розвиток економіки</p>
НЕДОЛКИ	
<p>Недосконалі техніка, технологія обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції; Потребує державної підтримки.</p>	<p>Погіршення якісного складу земельного фонду; Стратегія максимального залучення земель до обробітку, Недотримання сівозмін; Внесення недостатньої кількості органічних добрив, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив та невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних й інших заходів.</p>

Джерело: узагальнено авторами

за роки колективного господарювання. Тому є категорії людей за психологічним складом, які продуктивно працюють у колективі, або ж можуть працювати ефективно тільки одноосібно, чи сімейно. Саме зростання зайнятості та ефективного функціонування малого бізнесу в аграрній сфері дозволить підвищити соціальну стабільність села у країні з хорошими аграрними традиціями. Отже, повинні існувати різні форми сільськогосподарського виробництва: від дрібних особистих селянських господарств до великих сільськогосподарських підприємств. Малі підприємства не повинні бути альтернативою великим сільськогосподарським підприємствам, вони повинні їх доповнювати, тобто держава має отримувати найбільший ефект

від поєднання цих форм ведення бізнесу в аграрному секторі.

Література:

1. Bartoš, P. Education and Entrepreneurship in the SME Segment in Economic Transformation / P.Bartoš, A.Rahman, J.Horák, H. Jáčová / Economics & Sociology. - 2015. - Vol. 8, No 2. - pp. 227-239. DOI: 10.14254/2071- 789X.2015/8-2/16.
2. Samitowska W. Barriers to the Development of Entrepreneurship Demonstrated by Micro, Small and Medium Enterprises in Poland / Wioleta Samitowska // Economics & Sociology. – 2011. - Vol. 4, No 2. - pp. 42-49.
3. Civelek M. A model of measurement of the quality of business environment in SME segment / M. Civelek, A. Ključnikov, J. Dobrovič, M. Hudáková // Journal of International Studies. – 2016. - 9(2), pp. 90-102. DOI: 10.14254/2071-8330.2016/9-2/6.
4. Kulawik J., Plonka R., Osuch D. Subsydia a finance I ekonomika gospodarstw osób fizycznych. Subsydia a ekonomika, finance I dochody gospodarstw rolniczych (3): Monografie. Warsaw, 2017. – 127 p.
5. Георгіаді Г. Сучасний стан підприємницької активності в Україні [Електронний ресурс] / Г. Георгіаді // Ефективна економіка. – 2016. — № 3 . Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
6. Мелень О.В. Мале підприємництво в Україні: проблеми та можливість ефективного функціонування / О.В. Мелень, О.В. Абрамова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 16. – Ч. 2. – С. 61–63.
7. Корогод І. Методологія оцінки впливу малого бізнесу на структурну модернізацію регіональної економіки/ М.Бутко, І.Корогод // Zbiór prac naukowych „Współpraca UE-Ukraina: Zmiany gospodarcze”. Ekonomiczne nauki. – Warszawa, 2015. – 127 p.
8. Табінський В.А. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні / В.А. Табінський, В.М. Телятник, А.П. Сімон // Молодий вчений. – 2017. - № 3 (43) . – С. 848-851.
9. Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія / Яворська Т.І. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 384 с.
10. Гальцова О.Л. Малий бізнес: стан та перспективи розвитку в агропромисловому комплексі / О.Л.Гальцова // Держава та регіони. – 2013. - №2. – С.243-248.
11. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
12. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва 2016: статистичний збірник. - К.: Державна служба статистики України, 2017. – 598 с.
13. Сільське господарство України у 2016: статистичний збірник. - К.: Державна служба статистики України, 2017. – 246 с.
14. Аналітичний звіт: національний та регіональний виміри «Щорічна оцінка ділового клімату в Україні» за результатами національного опитування малого та середнього бізнесу: 2016 рік / Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні» (ЛЕВ), Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.

[Електронний ресурс] Режим доступу : <http://lev.org.ua/abca.html>

References:

1. Bartoš, P., Rahman A., Horák J., Jáčová H. (2015) Education and Entrepreneurship in the SME Segment in Economic Transformation in *Economics & Sociology*, Vol. 8, No 2. - pp. 227-239. DOI: 10.14254/2071-789X.2015/8-2/16.
2. Samitowska W. (2011) Barriers to the Development of Entrepreneurship Demonstrated by Micro, Small and Medium Enterprises in Poland in *Economics & Sociology*, Vol. 4, No 2. - pp. 42-49.
3. Civelek M., Ključnikov A., Dobrovič J., Hudáková M. A model of measurement of the quality of business environment in SME segment in *Journal of International Studies*. – 2016. - 9(2), pp. 90-102. DOI: 10.14254/2071-8330.2016/9-2/6.
4. Kulawik J., Plonka R., Osuch D. (2017) Subsydia a finance I ekonomika gospodarstw osób fizycznych. *Subsydia a ekonomika, finance I dochody gospodarstw rolniczych: Monografie*. Warsaw, 127 p.
5. Heorhiadi H. (2016) Suchasnyi stan pidpriemnytskoi aktyvnosti v Ukraini [The current state of entrepreneurial activity in Ukraine] [Elektronnyi resurs] in *Efektivna ekonomika [Effective of Economy]*, № 3. Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua>
6. Melen O.V., Abramova O.V. (2016) Male pidpriemnytstvo v Ukraini: problemy ta mozhlyvist efektyvnoho funktsionuvannia [Small business in Ukraine: problems and the possibility of effective functioning] *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu [Scientific Herald of Kherson State University]*, Vyp. 16. – Ch. 2. – S. 61–63.
7. Butko M., Korohod I. (2015) Metodolohiia otsinky vplyvu maloho biznesu na strukturnu modernizatsiiu rehionalnoi ekonomiky [Methodology for assessing the impact of small business on the structural modernization of the regional economy] in *Zbiór prac naukowych „Współpraca UE-Ukraina: Zmiany gospodarcze. Ekonomiczne nauki. – Warszawa, 127 r.*
8. Tabinskyi V.A., Teliatnyk V.M., Simon A.P. (2017) Problemy ta perspektyvy rozvytku maloho biznesu v Ukraini [Problems and prospects of small business development in Ukraine] / V.A. Tabinskyi, // *Molodyi vchenyi [Young scientist]*, № 3 (43). – S. 848-851.
9. Iavorska T.I. (2012) Malyi biznes u silskomu hospodarstvi: teoriia i praktyka: monohrafiia [Small Business in Agriculture: Theory and Practice: Monograph], K.: NNTs IAE, 384 s.
10. Haltsova O.L. (2013) Malyi biznes: stan ta perspektyvy rozvytku v ahropromyslovomu kompleksi [Small business: the state and prospects of development in the agro-industrial complex] in *Derzhava ta rehiony [The state and the economic]*, №2. – S.243-248.
11. Zakon Ukrainy «Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Ukraini». [The Law of Ukraine "On Development and State Support to Small and Medium Enterprises in Ukraine".] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
12. Diialnist subiektiv velykoho, serednoho, maloho ta mikropidpriemnytstva 2016: statystychnyi zbirnyk. [Activities of subjects of large, medium, small and microenterprises 2016: statistical collection] - K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017. – 598 s.
13. Silske hospodarstvo Ukrainy u 2016: statystychnyi zbirnyk. [Agriculture of Ukraine in 2016: Statistical collection] - K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2017. – 246 s.
14. Analitychnyi zvit: natsionalnyi ta rehionalnyi vymiry «Shchorichna otsinka dilovoho klimatu v Ukraini» za rezultatamy natsionalnoho opytuvannia maloho ta serednoho biznesu: 2016 rik [Analytical report: National and regional dimension "Annual assessment of the business climate in Ukraine" according to the results of the national survey of small and medium enterprises: 2016] / Prohrama USAID «Liderstvo v ekonomichnomu vriaduvanni» (LEV), Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii. [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu : <http://lev.org.ua/abca.html>

Abstract.

Introduction. Learning theories and practices of small agricultural enterprises' activity in Ukraine allows to determine the main problems that inhibit the development of SMEs and to develop practical guidance for improving the efficiency of such enterprises.

Results

The state of the art small business development in the agrarian business of Ukraine. The development of small businesses in agriculture is of particular importance, as it helps to solve not only economic but also social problems related to the development of rural areas, employment of rural population, slowing down of urbanization in the country, and so on. The value added of SMEs in Ukraine in 2016 was 60.1%. At the same time, there is a certain difference between Ukraine and the EU countries in the allocation of value added by size of enterprises. So, in the EU microenterprises produce more than 20% of value added, and small and medium-sized enterprises - up to 18%. In Ukraine, the greater part of the value added (43.4%) is formed by medium-sized enterprises, by small - of 16.7%, and a microenterprise - only 5.4%, which indicates the low efficiency of microenterprises. Small business enterprises, whose share in the agriculture of Ukraine makes up 94.4%, provides 39% of agricultural products sales volume, 38.7% of the total employment.

Prospects for small business development in agriculture. A survey of SMEs in the agrarian sector, conducted within the framework of the USAID Leadership in Economic Governance (LEV) Program, allowed us to identify the necessary factors for their development. Analyzing respondents' responses to the necessary changes, we can conclude that SMEs' representatives are generally expected from the government not as much direct financial support as the creating favorable conditions for development (77% of respondents). Among the necessary measures to improve the business climate, business representatives are often referred to deregulation and simplification of taxation (more than 80% of respondents). In addition, for 78% of respondents it is important to create a common information resource, where you can learn about business conditions and changes in legislation. It was also important to support equal business conditions for all business entities regardless of the activity type (74% of respondents). The majority of respondents 67% consider it necessary to reform the tax service and ensure its transformation into a service department for taxpayers, and 65% expect the conversion of administrative services into the electronic form.

Conclusions. There were generalized the opportunities and threats of functioning for small and large business in agriculture. This allowed to outline the main directions of development for small agricultural business in Ukraine. In the current context small business has certain features, related both to the size and to the fact that its main subjects in the industry are various forms of business organization: household plots, farms, sole proprietorship. There is an objective need in all types of business - small, medium and large in Ukrainian agriculture. In particular, the growth of employment and efficient functioning of small business in the agriculture will increase the social stability of the rural area in the country with good agrarian traditions.

Key words: small business, agriculture, food safety.

Статья отправлена: 22.12.2018 г.
© Федулова І.В., Мостенська Т.Л.